

*Матвеева Л. Г.,**кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету внутрішніх справ*

НАСТУПНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВА В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД

Анотація. Стаття присвячена актуальній і недостатньо розкритій у вітчизняній юридичній науці проблемі наступності національного права в перехідний період. У статті аналізуються об'єктивні основи і характерні ознаки даного явища, що дозволяє розглядати наступність, як метод вдосконалення і оновлення сучасного права України.

Ключові слова: право, наступність права, перехідний період, конституційне законодавство, кримінальне законодавство, адміністративне законодавство.

Постановка проблеми. Перехідний період – це епоха істотних соціальних змін, яка характеризується поєднанням процесів руйнування та розвитку. Серед факторів, що забезпечують самозбереження суспільства, важливу роль відіграє наступність права. Правова система України та її основа – об'єктивне право – сьогодні перебувають на стадії дуже складного поєднання елементів наступності та дискретності, що зумовлено переходом від посттоталітарного до демократичного державного режиму, а також необхідністю вибору цивілізаційної моделі подальшого розвитку. Низка революцій новітнього періоду української історії (Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція гідності) мала загальну тенденцію просування країни до цінностей євроатлантичної цивілізації (західної цивілізації в термінопоняттях попередніх дослідників). Відповідні зміни у праві є проявом наступності європейській правовій традиції у вигляді повернення до демократичних правових традицій українського народу, акультурації європейських правових цінностей та апроксимації правоположень та юридичних установ до європейських зразків.

Серед вітчизняних науковців досліджуваній проблемі присвячені праці теоретиків права: Ю.М. Оборотова, О.Ф. Скаун, Л.В. Авраменко, фахівців у різних галузях права В.О. Навроцького, Д.О. Балобанової, Р.І. Шабанова.

У статті зроблена спроба на прикладі сучасного перехідного періоду, що переживає Україна, розглянути роль права, як важливого регулятора суспільних відносин у наступності.

Виклад основного матеріалу. Наступність є особливим механізмом пам'яті суспільства, який здійснює накопичення і зберігання культурної інформації минулого, на основі якої створюються нові цінності. Перш за все це проявляється у конституційному розвитку, який зберігає все найцінніше, що створено досвідом попереднього розвитку держави: особливості національно-історичного та культурного розвитку державності; ідею самовизначення націй та рівноправності народів; форму правління; державний устрій. Наступність конституційно-правового розвитку полягає в збереженні ролі Конституції як Основного Закону держави, забезпечення її верховенства в системі законодавства, збагачення традиційних конституційних інститутів.

Особливість конституційного розвитку – відсутність усталеної традиції нормативного закріплення конституційних інститутів (оскільки радянські конституції були псевдоконституціями), що компенсується багатьма традиціями конституціоналізму. Зародки сягають часів середньовіччя (преамбула Третього литовського статуту), політичних проектів часів геть-

манщини, в тому числі – так звана Конституція Пилипа Орлика, конституційні проекти М.П. Драгоманова, Кирило-Мефодіївського братства, конституції 1917–1921 рр. [3, с. 179–187].

Наступницький характер чинної Конституції заявлено в її преамбулі, де включено положення історії українського державотворення, реалізації права на самовизначення, забезпечення прав і свобод людини, прагнення до зміцнення громадської злагоди та демократії.

Наступність у конституційно-правовому розвитку України, як вважається, може слугувати прикладом прогресивної наступності. Але є й протилежні приклади регресивної наступності. Особливо це проявляється у сфері адміністративного права, яке залишається єдиною фундаментальною галуззю, яка не поповнилась новим кодифікованим нормативно-правовим актом. Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), прийнятий 07.12.1984 р. та введений в дію 01.06.1985 р., створювався в контексті прийнятих у 1980 р. Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про адміністративні правопорушення. Норми цих Основ цілком увійшли до КпАП кожної союзної республіки, вони діють і дотепер.

До чинного КУпАП внесено багато змін, що значно ускладнює його застосування на практиці та спричиняє чисельні суперечки через наявні в Кодексі колізії і протиріччя. Отже, адміністративне законодавство оновлювалося дуже повільно і нерішуче, а з моральної та юридичної точки зору не відповідає сучасним уявленням про принципи та сутність державно-владних відносин у суспільстві. Необхідність прийняття нового Кодексу про адміністративні правопорушення назріла давно, і це є предметом обговорення як в державних органах всіх рівнів, так і серед юристів-практиків і вчених.

Динаміка та інтенсивність зв'язків наступництва залежить від об'єктивних та суб'єктивних факторів. Об'єктивними є соціальні фактори, зокрема, характер оновлення соціального та/або державного ладу, що зумовлює революційну чи реформістську форму оновлення правового регулювання. Так, простежується революційне оновлення цивільного права по результатах Великої Французької революції, що завершилося розробкою та ухваленням Цивільного кодексу 1804 р. І, навпаки, буржуазні реформи середини XIX століття у Російській імперії викликали вкрай повільну зміну галузі цивільного права. Довгий час точилися дискусії щодо концепції такого реформування, внаслідок яких у 1905 р. було завершено розроблення проекту нового Цивільного уложення. За сучасними оцінками у ньому російське цивільне право вперше отримало повний, несуперечливий і системний виклад, позбулося архаїчних і несправедливих правил на користь системи норм, побудованої згідно з вказівками новітньої науки [7, с. 10]. Але цей проект так і не став законом.

Суто юридичними є об'єктивні фактори, пов'язані з особливостями предмета правового регулювання. Базовим для кожного суспільства видом правових відносин, як правило, притаманний високий рівень наступності, що найбільш яскраво демонструють чинні до сьогодні конструкції договору, права власності, зобов'язання, сформульовані в римському приватному праві, на основі яких сформовано цивільне право усіх країн

континентальної Європи, і не тільки їх. Як уявляється, висока наступність характерна також для формування гіпотез та диспозицій кримінально-правових норм, особливо щодо формулювання складів так званих індексних (тяжких) злочинів, до яких законодавство більшості країн світу відносить посягання на життя та здоров'я, крадіжки та пограбування, звалтування тощо. Порівняння змісту Особливої частини кримінальних кодексів держав континентальної Європи дає підстави для висновку про те, що багато об'єктів кримінально-правової охорони у цих державах збігається, але їх загальний перелік не є тотожним. Відповідно структура Особливої частини більшості кримінальних кодексів держав континентальної Європи загалом є схожою, але водночас має значні відмінності. Найбільш характерною відмінністю, порівняно з КК України, є, як правило, більш складна структура Особливої частини кримінальних кодексів інших європейських держав [8].

Що ж стосується санкцій кримінально-правових норм, то наступність тут поступається місцем іншим факторам, серед яких Н.А. Орловська виокремлює соціально-економічну необхідність кримінально-правової реакції на поведінку, що відхиляється; характер кримінально-правового впливу; комплекс заходів кримінально-правового впливу; типізовані характеристики осіб, які вступають у конфлікт з кримінальним законом [6, с. 604]. Усі вони мають історично змінний характер. Так, у кримінальному праві доби середньовіччя переважав каральний підхід до злочинності, що було зумовлено, перш за все, соціальними та економічними факторами. Так, економічна неможливість забезпечити ізоляцію від суспільства осіб, засуджених до покарання, спричиняла широке застосування смертної кари – з одного боку, і застосування різного роду примирних процедур та майнових санкцій за нетяжкі злочини – з іншого.

Вітчизняні вчені також доводять необхідність збереження для розробки шкали санкцій критеріїв суспільної безпеки, а саме, значимість основного безпосереднього об'єкта посягання, наявність і тяжкість суспільно небезпечних наслідків і форми вини. Так, Н.О. Гурова вказує на те, що «за вчинене з необережності суспільно небезпечне діяння не може бути встановлено або призначено покарання суворіше, ніж за таке ж діяння, вчинене умисно» [2, с. 270]. Те ж саме стосується наслідків злочину. Очевидно, що за діяння, яке не спричинило реальної фізичної, моральної чи матеріальної шкоди, не може бути встановлено або призначено покарання суворіше, ніж за діяння аналогічного характеру, яке спричинило такі наслідки.

Не слід скидати з рахунків і такий складний об'єктивно-суб'єктивний фактор, як панування того чи іншого типу кримінально-правової політики й відповідно моделі реагування на злочинність.

Наступність в українському праві нерідко набуває форми перенесення правових приписів зі старого нормативно-правового акта до нового без суттєвих змін в ідеологічній основі закону. Яскравим прикладом тому є кримінальне законодавство. Кримінальне законодавство України формально було оновлено 2001 р., але інноваційний характер цього закону уже тоді був під сумнівом. В.О. Навроцький на підставі порівняльного аналізу КК 1960 р. та КК 2001 р. дійшов деяких висновків, і найважливіший серед них той, що КК 2001 р. характеризується наступністю. В ньому збережені і розвинуті, а нерідко просто відтворені, основні норми і інститути раніше чинного кримінального законодавства України. Це знаходить свій вираз ось у такому:

1) збережена назва кодифікованого кримінального закону, який зараз, до того ж, має стати єдиним чинним законом про кримінальну відповідальність – Кримінальний кодекс України.

Збережені назви його головних структурних підрозділів – Загальна і Особлива частина;

2) залишилося сталим співвідношення Загальної і Особливої частин КК – норми та інститути, які раніше відносилися до кожної із цих частин, і далі вміщені в них же;

3) основні поняття КК 1960 р. відображені в КК 2001 р. Водночас здебільшого збережене значення термінів та термінологічних зворотів, які використовуються для позначення відповідних понять;

4) істотно не змінився обсяг криміналізації суспільних відносин;

5) кримінальна відповідальність, як і раніше, глибоко диференціюється;

6) як і в КК 1960 р., в КК 2001 р. статтями Особливої частини передбачаються умови звільнення від кримінальної відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці;

7) обидва порівняльні акти містять не лише забороняючі та стимулюючі, а й роз'яснювальні норми. Вони не сконцентровані в окремій главі (розділі), а «розкидані» по всьому КК, містяться в описових диспозиціях статей та в примітках до статей.

Законодавчі новели склали близько чотири п'ятих Особливої частини КК 2001 р. Досить сказати, що в незмінному вигляді в КК 2001 р. увійшло лише 28 статей, які містилися в Особливій частині КК 1960 р., із незначними редакційними змінами, термінологічними уточненнями до нового КК «перенесено» така ж кількість статей. Прямі запозичення становлять близько 17% від усієї кількості статей Особливої частини КК 2001 р., наразі переважно це статті, якими раніше чинний Кодекс було доповнено, або які були викладені в новій редакції останнім часом [4, с. 63–64].

На відміну від вище цитованого автора, ми розглядаємо наступність кримінального законодавства України з критичних позицій. Адже в основу КК України 2001 р. було покладено радянську, на той момент уже застарілу, концепцію злочину, як суспільно небезпечного діяння, та виключно карального впливу на особу, яка його вчинила. За її рамками залишалися права жертви злочину та некаральні заходи кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила злочин. Як вказує М.І. Хавронюк, в Україні до сьогодні в сфері кримінального права в основному діє застаріла «одноколія», якою «паровоз» покарання тягне свої «вагони» кари, відплати і залякування. Між тим зарубіжний досвід кримінально-правового регулювання є більш гнучким і пропонує «віяло» заходів: 1) заходи заохочення; 2) заходи покарання; 3) заходи безпеки [9, с. 6–7].

Не випадково сьогодні постає питання про невідповідність КК України не тільки сучасним викликам (зокрема, очевидною є невідповідність як внутрішнім проблемам, так і міжнародним договорам України Розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»), але й національному кримінально-процесуальному законодавству, попри усі його недоліки, побудованому на сучасних засадах кримінального процесу.

Наступність в українському праві проявляється і в плані організації юридичних установ. Зокрема, прикладом наступності є функціонування окремої господарської юстиції, у розвитку якої сучасні дослідники виокремлюють декілька етапів, починаючи з часів середньовіччя. Ключовою подією стало створення комерційних судів у першій третині XIX століття. Першим з них був Одеський комерційний суд (1808 р.) [1], створений за зразком відповідних установ у Франції. У подальшому такі суди було створено у Феодосії (1819 р.), Ізмаїлі (1824 р.), Керчі (1841 р.). За радянських часів система господарського судівництва попри формальний розрив з дореволюційною правовою

системою у край трансформованому вигляді збереглась у формі арбітражу (згодом арбітражних судів). Таким чином, господарська юстиція є прикладом вертикальної та горизонтальної наступності. Як уявляється, заявлений сьогодні курс на ліквідацію господарської юстиції є хибним, серед іншого, і через існуючу наступність спеціалізованого розгляду господарських спорів.

З позицій діалектики наступність у праві має бути доповнена протилежною категорією, якою є перервність. Діалектична єдність наступності та перервності у праві була виявлена, хоча й недооцінена, ще радянськими ученими. Так, Т.В. Наконечна наступність у праві визначала як зв'язок між різними ступенями розвитку права, зумовлений діалектичною єдністю перервності і безперервності економічних та інших суспільних відносин та «власним» розвитком права [5, с. 24]. Таким чином, дослідження співвідношення таких категорій як «наступність» та «дискретність» є перспективним подальшим пошуком у даному науковому напрямку.

Висновки. Формування національної правової системи України, розвиток юридичної практики, правової ідеології, тобто всього того, що входить до правового поля держави, неможливі без урахування наступності. У процесі наступності правотворці мають як оволодіти сумою готових правових норм і вимог, які сприймаються з минулого досвіду, так й узгодити їх з сучасним підґрунтям, нормами та вимогами суспільства. Будь-які істотні перетворення в правовій системі не можуть здійснитися водночас. Нове, заперечуючи попереднє, разом з тим зберігає в ньому те, що є корисним для сучасності. Саме в цьому полягають сутність наступності у праві, її стабілізуюче значення.

Література:

1. Балух В.С. Одесский арбитражный суд: два века истории. – И.: Юридическая литература, 2001. – 378 с.
2. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України / Н.О. Гуторова – Х: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
3. Єфремова Н.В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н.В. Єфремова. – О., 2002. – 256 арк.
4. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 2001. – С. 63–64.

5. Наконечная Т.В. Преемственность в развитии советского права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Т.В. Наконечная. – К., 1984. – 219 арк.
6. Орловская Н.А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: монография / Н.А. Орловская. – О.: Юрид. л-ра, 2011. – 618 с.
7. Слыщенко В.А. Проект Гражданского уложения 1905 г. и его место в истории русского права: автореф. дисс. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 / В.А. Слыщенко. – М., 2003. – 24 с.
8. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
9. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? / М.І. Хавронюк // Юридичний вісник України». – 2013. – 25–31 травня – № 21 (934) – С. 6–7.

Матвеева Л. Г. Преемственность отечественного права в переходный период

Аннотация. Статья посвящена актуальной и недостаточно раскрытой в отечественной юридической науке проблеме преемственности национального права в переходный период. В статье анализируются объективные основы и характерные признаки данного явления, что позволяет рассматривать преемственность, как метод совершенствования и обновления современного права Украины.

Ключевые слова: право, преемственность права, переходный период, конституционное законодательство, уголовное законодательство, административное законодательство.

Matvieieva L. Continuity of domestic law in the transitional period

Summary. The article is devoted to insufficient disclosure of the problem of continuity of national law during the transitional period in domestic jurisprudence. The article analyzes objective foundations and characteristic features of the phenomenon that can be considered as a method of improving continuity and renewal of the modern law of Ukraine.

Key words: law, continuity of legal system, transition, constitutional law, criminal law, administrative law.